

Tema: Folks, staters och kulturers förfall och undergång

Välkomsttal

Ärade församling, som präses för den Fahlbeckska stiftelsens kollegium är det en stor glädje för mig att hälsa Er alla varmt välkomna till dagens symposium, som motiveras av att Statsvetenskaplig tidskrift i år ger ut sin 100:e årgång.

Vi gläder oss särskilt åt att fem medlemmar av familjen Fahlbeck är närvarande vid symposiet. Närvarande är även tidskriftspersonalen – samtliga i redaktion och administration – för de senaste tre decennierna, samt representanter för vårt nuvarande tryckeri.

Vi välkomnar också åtskilliga tidigare medlemmar av Fahlbeckska stiftelsens kollegium, vilka tillsammans lagt ned ett stort arbete på tidskriftens utveckling.

Ämnesvalet för dagens symposium *Folks, staters och kulturers förfall och undergång* har hämtats från *Pontus Fahlbecks* gåvobrev för upprättandet av Fahlbeckska stiftelsen från den 21 september 1918. Fahlbeck skriver allmänt om stiftelsens uppgifter, men preciserar i ett fall:

Blott i en punkt skall jag tillåta mig att ange ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja ... Det gäller det stora ämnet om *folks, staters och kulturers förfall och undergång*.

Att Fahlbeck här befann sig vid en forskningsfront är uppenbart. Ett av de mera kända verken i undergångs-genren, Oswald Spenglers bok *Der Untergang des Abendlandes*, publicerades 1919. I föl kom f.ö. en svensk upplaga av denna bok vilket måhända indikerar en parallellitet i problemuppfattning mellan vår tid och 1918.

Pontus Fahlbeck utvecklar ämnet ytterligare med anknytning till det pågående världskriget och jag ska referera några punkter.

När folk och kulturer gick under var orsaken yttre överväld men också brister, sjukdomar i människors känsla och vilja. Ett problem var att rättsbegreppet fördunklas, men värre var andra faktorer som vittnar om folklig ohälsa, och han räknar här upp den materialistiska livssynen kapitalism i toppen och socialism i botten- samt det s.k. tvåbarnssystemet. Specifikt för Sverige tillkommer det stora antalet utomäktenskapligt födda barn, bristande nationalkänsla med

Statsvetenskaplig Tidskrift firade sitt 100-årsjubileum den 27 september 1997 med symposiet *Folks, staters och kulturers förfall och undergång*. Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar härmed välkomstalet och anförandena av Ylva Stubbergaard, Eva Österberg, Dag Anckar och Bo Rothstein.

emigration och bristande försvarsvilja. Vidare pekar han på att statskänslan och statslydnanden håller på att försvinna, liksom rättskänslan.

I relation till dessa svåra sjukdomstecken ser Fahlbeck en viktig uppgift för statsvetenskapen, nämligen att ”Statsvetenskaperna kunna ingen högre uppgift ha än att häremot söka bot om bot står att vinna”.

För att detta ska vara möjligt måste man känna det onda inte bara i det enskilda fallet utan i allmänhet. Det finns alltså en strikt nomotetisk ambition i Fahlbecks vetenskapssyn som han knappast kan ha fått från dåtidens statskunskap utan snarare från nationalekonomin och statistiken som också var centrala områden för honom.

Fahlbeck forskade själv inom det angivna området och gjorde i *Klassemå och samhället* (1920), som är en uppföljning av hans kända *Stånd och klasser* från 1892, ett försök att förklara antikens undergång och samhällets reversion.

I ett brett perspektiv relaterar han klassväsendets grund och gestaltningar till motsvarande samhälls- och statsformer. Han framhåller att framställningen är mer typologisk än historisk. Det historiska är med för att belägga klassernas förekomst och art. Han använde sig således av ett slags illustrationsteknik.

Ambitionen är syntetiserande. Han använder den senaste litteraturen på området och tyder och tolkar den i sina egna kategorier.

Logotypen för Fahlbeckska stiftelsen har texten ”För statsvetenskaperna och fosterlandet”. Fahlbeck hade ett utpräglat flervetenskapligt synsätt och forskade själv inom åtminstone historia, statskunskap, nationalekonomi och statistik. Pluralformen av statsvetenskap är därför ingen tillfällighet och Fahlbecks ståndpunkt tog sig direkt uttryck i sammansättningen av stiftelsens kollegium med företrädare för statskunskap, sociologi, nationalekonomi, statsrätt och folkrätt mm, statistik samt klassisk fornkunskap och antikens historia.

Samtidigt vill jag gärna understryka att Fahlbeck särskilt vid åren kring sekelskiftet, som framgår av Birgitta Odéns bok om *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975* (1991), utkämpade en hård kamp med Martin Weibull för att frigöra statsvetenskapen från historievetenskapen.

Denna frigörelse är sedan länge ett faktum och i dag strävar vi till flervetenskapligt samarbete att forskare från olika discipliner arbetar med samma problem sida vid sida under ömsesidigt utbyte av idéer. Denna ambition avspeglar sig också i sammansättningen av dagens föreläsarskara där det finns tre statsvetare, en historiker och en nationalekonom.

Lars-Göran Stenelo

Civilt samhälle och demokrati

Ylva Stubbergaard

Temat för symposiet ger mig ett tillfälle att ta upp några pessimistiska tankegångar i vår allmänna glädje över demokratins framgångar.

För att anpassa temat om förfall och undergång till aktuella problem ska jag ta upp en diskussion om det civila samhällets betydelse för demokrati. Pontus Fahlbeck¹ närmar jag mig tidsmässigt genom att illustrera med en demokratikris som utspelades på 1930-talet.

I många studier lyfts farhågor fram om risker för kriser i demokratier framöver. Det är t ex antaganden om kriser grundade på: *partiernas* förändrade villkor och förändrade relationer till väljarna (se t ex Biorcio & Mannheim 1995; Ignazi 1997); bristande förmåga till politisk *styrning och ledning* (se t ex Page 1992; Petersson m fl 1996); staters *minskade beslutsautonomi* i internationaliseringens tid; svårigheter för etablerade *demokratiska institutioner* att möta nya samhälleliga förhållanden (se t ex Petersson m fl 1997); *konsolideringsproblem* för de nya demokratierna (Linz & Stepan 1996); samt ett minskat *förtroende* för politikernas förmåga att lösa problem (t ex Listhaug 1997).

Det civila samhället diskuteras emellanåt som en möjlig kraft för att motverka demokratiers kriser. I synnerhet inom följande diskussioner har det civila samhällets betydelse för demokratin framhållits:

- Ett stärkande av det civila samhället kan vara lösningen på ett alltför långtgående *statligt ingripande* vilket medfört minskad autonomi för individerna i de redan etablerade demokratierna.²
- Det civila samhället anses gynna stabiliteten i demokratier genom att det bistår med en mångfald av överlappande intressen.³
- Demokratisering drivs fram av det civila samhället.⁴
- För att de nya demokratierna skall konsolideras understryks behovet av en moralisk känsla för det kollektiva bland samtliga samhällsmedlemmar. För de samhällsmedlemmar som inte har politiska representativa uppdrag eller har tjänster i den offentliga verksamheten på annat sätt, antas denna gemenskapsuppfattning eller demokratiska medborgaranda gynnas av ett utbrett civilt samhälle (Linz & Stepan 1996).

I denna uppsats vill jag granska sambandet mellan det civila samhället och demokrati. Jag kommer främst att granska sambandet utifrån ett krisperspektiv. Erfarenheterna som utgör grunden för detta krisperspektiv hämtas från min tidigare studie av mellankrigstidens finska demokratikris (Stubbergaard 1996).

Inom forskningen om det civila samhällets betydelse för demokrati är det ett par problem som jag särskilt vill lyfta fram och som kommer styra uppläggningsen av diskussionen:

1. Avgränsningsproblem – vad är det för organiseringar som vi syftar på när vi talar om det civila samhället?
2. Bilden av det civila samhället som den moraliskt ”goda” sfären.
3. Bristen på kontextuella sammanhang i antaganden om det civila samhällets roll.
4. Synen på statens roll i relation till det civila samhället.
5. Bristen på maktperspektiv i teorier om det civila samhället och dess roll.

1. Vad menas med det civila samhället?

Om vi är intresserade av sambandet mellan demokrati och civilt samhälle får avgränsningar till andra sfärer i samhället betydelse.

Gemensamt för de flesta bestämmningar av det civila samhället är att det behandlas som en sfär som är relativt autonom från staten (ibland autonom och ibland relativt autonom), det syftar på frivilliga organisationer som grundas på intressegemenskap. Vilka organisationer och intressen ryms då inom beteckningen civilt samhälle?

Forskarna är främst oense över i hur många sfärer det är fruktbart att dela in samhället i. Här finns en bredd från att betrakta det civila samhället som sammantvinnat med staten – den politiska styrelsen är en del av det civila samhället – till att behandla det civila samhället som klart avgränsat från en eller flera andra sfärer i samhället.⁵ Om samhället delas i två sfärer ses det civila samhället som ”den icke-statliga sfär där alla andra skilda sociala och ekonomiska samsamarbetsorgan ingår” (Beetham & Boyle 1997:116). De författare som använder sig av en tredelning av samhället hänför ekonomiska relationer till en tredje sfär: ekonomiska samhället, eller marknaden (exv. Cohen & Arato 1995:350). Diamond (1994/1996:208) drar en tydlig gräns mellan stat och det civila samhället – det civila samhället tillhör den offentliga sfären men är skild från staten, civila samhället är även skild från familj, privata företag och politiska föreningar som gör anspråk på att ingå i statsmakten.

Några forskare strävar efter att utveckla mer nyansrika teorier om hur olika arenor eller sfärer i samhället styrs av skilda organisatoriska principer. Den organisatoriska princip som kännetecknar det civila samhället har då beskrivits som: föreningsfrihet och kommunikationsfrihet mellan invånarna (Linz & Stepan 1996:14).⁶

Problemet med oenigheten om hur vi avgränsar det civila samhället är att det är svårt att säga något generellt om dess relation och roll, vare sig vilken roll det civila samhället bör ha eller har i relation till demokrati.

Har t ex institutioner som familj och kyrka liknande relationer och betydelse för demokratin som partier och arbetsmarknadsorganisationer? Hur skiljer sig värden och relationer mer konkret åt i de olika organisationerna inom de skilda

sfärerna? Vissa värden i samhället såsom tolerans, rättvisa och jämlikhet föreställer jag mig befrämjar alla sociala relationer och institutioner inklusive de politiska demokratiska institutionerna medan andra företeelser såsom intolerans, ojämlikhet, korruption motverkar goda relationer mellan samhällsinvånarna oavsett vilken analytisk sfär som relationerna sorteras in i. Går det att dra en distinkt gräns mellan ekonomiska relationer, där jämlikhetsvärdet inte har en självklar plats, och andra sociala relationer – och vilken sorts relationer inom den ekonomiska sfären avses då?

2. Bilden av det civila samhället som den moraliskt goda sfären

Trots att definitionerna av det civila samhället varierar så mycket är man helt överens om att det civila samhället skapar möjligheter till det goda samhället. Vi skall se hur de civila samhället tillskrivs rollen som befrämjare av demokrati.

När vi ställer kriterier för att ett samhälle skall kunna betraktas som en demokrati ingår grundlagsreglerade fri- och rättigheter, där just föreningsfrihet och yttrandefrihet är bestämmande element. Utan föreningsfrihet och yttrandefrihet – inget demokratiskt samhälle. Det betyder att några av de konstituerande principerna för civilt samhälle – organisations- och kommunikationsfrihet, motsvarar delar av medlemmarnas fri- och rättigheter enligt vår demokratinorm (jfr Cohen & Arato 1995:kap. 8).

Den grundläggande idén bakom dessa friheter är att samhällsmedlemmarna skall medverka i utformandet av politiken och fritt kunna kontrollera statsmakterna men även legitimera/ ge sitt samtycke och stöd till statsmakterna, ett stöd som är grundat på fri diskussion och inte på tvång.

Dessa fri- och rättigheter kräver både enligt demokratinormen och enligt teorier om det civila samhället att rättssamhället är så utvecklat att dessa rättigheter kan garanteras och upprätthållas även vid konflikter mellan skilda grupper i samhället. Så långt är idéerna med ett civilt samhälle helt i överensstämmelse med idéerna om ett demokratiskt samhälle.

De senaste årens demokratiseringsforskning har betonat det civila samhället som en demokratiutvecklande potential. Vid demokratiseringen av de totalitära staterna i östra Europa hade det civila samhället en avgörande betydelse för demokratiseringen, här används framför allt Solidaritet i Polen som exempel. Här kunde med andra ord det civila samhället spela en avgörande roll trots bristen på politiska fri- och rättigheter. Demokratiseringsforskningen för något mer än ett decennium sedan underströk emellertid att oppositionen kunde mobiliseras först när den totalitära regimen hade börjat släppa på kontrollen och den hårda maktutövningen av samhället.⁷

I de nyligen demokratiserade samhällena anses det civila samhället utveckla demokratin just genom att det bidrar till att statens förmåga att styra och kontrollera avtar (White 1994:382).

När det gäller redan etablerade demokratier, handlar diskussionen om det civila samhällets betydelse för att stärka demokratin.

I denna roll för det civila samhället återfinns starka normativa antaganden om det civila samhället, det är tyvärr inte alltid klart om forskarna menar att civila samhället bör ha denna roll eller om de menar att det civila samhället faktiskt har denna roll. Nedan följer några antaganden om det civila samhället och dess roll i etablerade demokratier (jfr Diamond 1994/1996; White 1994):

- Det civila samhället upprätthåller och utvecklar demokratiska normer som reglerar relationerna mellan staten, samhället (offentliga sfären) och individerna. Häri ligger även en förändringspotential – i takt med nya förhållanden i samhället skapas nya intressen och krav vilka förändrar samhällets demokratinormer – alltså även de som styr staten.
- Det civila samhället kan överta uppgifter som staten tidigare utfört.
- Det civila samhället kontrollerar statsmakterna så att de inte missbrukar sin makt.
- Det civila samhället underlättar relationerna mellan medborgare och staten, genom att fungera som en länk.
Interaktionen mellan ett aktivt och pluralistiskt civilt samhälle och staten stärker *legitimiteten*. Staten kontrolleras och förstärks i sin ansvarighet, responsivitet och effektivitet, på så sätt kommer medlemmarna i sin tur att acceptera statens styrningsförsök lättare (Diamond 1994/1996:212). Deltagande i det civila samhället antas även öka det politiska engagemanget och minskar därmed känslan av utanförskap. Starka känslor av utanförskap kan leda till att anti-demokratiska organisationer växer fram (Ignazi 1996).
- Civila samhället verkar *fostrande* för medlemmarna genom att det inom organisationerna utvecklas tolerans mot andra synpunkter och en kompromissvilja (Diamond 1994/1996:210; Petersson m fl. 1997:71). Detta betecknar man inom demokratiteorin som ”Civic culture” (jfr Putnam 1996:107-113). I det civila samhället tränas också medlemmarna i att delta i kollektiva organisationer.
- Ett aktivt civilt samhälle leder till att många organisationer bildas som befämjar skilda intressegemenskaper, när människor engagerar sig i flera olika organisationer motverkas att samhällsmedlemmarna delas upp efter ett par djupa genomgående konfliktlinjer. Ett *pluralistiskt* samhälle förhindrar maktkoncentration.
- Civila samhället fyller en inkluderande roll, grupper som traditionellt har haft svårt att få politiskt inflytande via partisystemet kan via organisationerna få sina röster hörda (Diamond 1994/1996:210).
- Stärkandet av transnationella nätverk mellan icke-statliga organisationer kan motverka upplevelsen av ett minskat inlytande som en följd av internationaliseringen. Det minskade handlingsutrymmet för nationella politiska institutioner har lett till ett ifrågasättande av samhällsmedlemmarnas reella inflytande genom de traditionella kanalerna – en risk finns att det politiska deltagandet och engagemanget minskar och att det organiserade sociala livet avtar. Detta i sin tur påverkar synen på den sociala identiteten, ett stärkande och utvecklande av ett civilt samhälle som möter den ekonomiska och den politiska internationaliseringen kan minska gapet mellan de skilda sfärerna (Rhodes m fl. 1997:15).

Dessa positiva effekter som det civila samhället har för demokratin kan lättare teoretiskt upprätthållas om man som några forskare gör utdefinierar icke-demokratiska föreningar från det civila samhället.⁸ Diamond (1994/1996: 212) menar t ex att ”The chances to develop stable democracy improve significantly if civil society does not contain maximalist, uncompromised interest groups or groups with antidemocratic goals and methods. To the extent that a group seeks to conquer the state or other competitors, or rejects the rule of law and the authority of the democratic state, it is not a component of civil society at all, but it may nevertheless do much damage to democratic aspirations”.⁹ Med en sådan avgränsning av det civila samhället måste vi skapa ännu en sfär – det icke-demokratiska civila samhället.

Forskare som är mer nyanserade i sina antaganden om det civila samhället (t ex White 1994:381) understryker tvärtom behovet av att skilja mellan det civila samhället som ett idealtypiskt analysinstrument och som konkreta företeelser eftersom det finns organisationer av olika slag. Detta särskiljande underlättar enligt White möjligheterna att studera olika organisationers betydelse för demokratisering men även för demokratin upprätthållande.

3. Civila samhället och dess kontext

Politiskt-ideologiskt möts den nya vänstern och den nya högern i tilltron till det civila samhällets möjligheter att utveckla demokratin.

Den liberala idén om individens autonomi och kommunitarismens idé om gemenskap grundad på organisatorisk solidaritet förenas i föreställningen om det civila samhället (Nardin 1995:29).

De olika problem som man sätter förhoppningar till att det civila samhället, som en relativt autonom sfär, skall bidra till att lösa är av vitt skilda slag. Det är som vi sett allt från att minska statens omfattning och stärka demokratin i redan etablerade demokratier, till att demokratisera icke-demokratiska samhällen. En utbredning och utveckling av organisationers internationella nätverk förväntas också bidra till ett ökat deltagande och engagemang.

Problemet som jag kan se är att det i realiteten är helt olika föreställningar om det civila samhällets roll och relationer.¹⁰ Den gemensamma beteckningen behandlas alltför kontextoberoende vilket leder till att egenskaper som det civila samhället tillskrivs i t ex de nya demokratierna överförs till att gälla även för det civila samhället i de utvecklade välfärdsstaterna. Anne Showstack Sassoon (1997) har även påpekat att genderdimensionen inte tas med i diskussionerna delvis som en konsekvens av den tidsmässiga kontextlösheten.¹¹

Lapporörelsen – del av det civila samhället?¹²

För att återgå till det utlovade demokratikrisperspektivet, vill jag problematisera den idealiserade bilden av det civila samhällets relation till demokrati. Jag ser en stor risk med att ett aktivt civilt samhället ofta behandlas som något som per definition är demokratibefämjande (jfr Whitehead 1997). Däremot är en

relativ autonomi för civila samhällets organisationer nödvändig för att man överhuvudtaget skall betrakta en regim som demokratisk.

När tilltron till det civila samhällets kapacitet att lösa skilda samhällsproblem ökar vill jag sätta in det civila samhällets roll i en helt annan kontext och påminna om de demokratikriser vi hade i Europa under mellankrigstiden. Jag skall koncentrera mig på några organisationer i Finland som 1929 började skapa ett nätverk och en gemensam rörelse nämligen Lapporörelsen.

Finland införde allmän och lika rösträtt 1906, införde parlamentarism 1917 och blev självständigt samma år. Strax efter självständigheten bröt ett inbördeskrig ut som kom att skapa en mycket stark konfliktlinje i det finska samhället mellan ett socialistiskt block och ett borgerligt. Den borgerliga sidan betraktas som segrare efter det korta inbördeskriget. Den borgerliga sidan hade en gemensam hotbild: kommunismen och en gemenskapsbefrämjande idé: fosterlandet.

Lapporörelsen som bildades 1929 hade förbud mot kommunistisk verksamhet som den enande målsättningen. Det var många organisationer som ingick i eller hade nära samarbete med Lapporörelsen som t ex: frivilliga armén (Skyddskårerna), Arbetsgivarnas strejkbrytarorganisation som bildades 1920 (Exportfred), Akademiska Karelen Sällskapet (drev frågan om nationellt enande och återtagandet av Östkarelen); Finlands Lås (en parallellorganisation till Lapporörelsen med en officiell laglighetslinje); Frontmannaförbundet (arbetade med samma målsättningar som Lapporörelsen – förbud mot kommunistisk verksamhet); Delar av krisrörelserna som var organiserade protesterörelser mot statens brist på åtgärder för att hjälpa bönderna under den tilltagande ekonomiska krisen.

Lapporörelsen bestod med andra ord av flera organisationer som hade separata ledningar – även om personerna i styrelserna många gånger var desamma. Lapporörelsen uppfyller flera av de kriterier som brukar användas för att bestämma det civila samhället: trots att rörelsen hade ett gemensamt mål hade den inte ambitionen att representera folkets intressen i sin helhet, det gemensamma målet var däremot ett resultat av överlappande intressen. Lapporörelsen ställde inte heller upp som ett parti (inte under denna organisation) utan hade en roll som politisk påtryckare. Dilemmat för oss, om vi skall applicera de tidigare resonemangen på händelseutvecklingen under de år som Lapporörelsen var aktiv, var att den gemensamma målsättningen handlade om att begränsa organisationsfriheten och därmed hämmade rörelsen utvecklingen av ett pluralistiskt samhälle, vilket antas vara en central idé med ett aktivt civilt samhälle.

Det leder till frågan om vilka gränser vi bör sätta för det civila samhällets verksamhet.

Om vi betraktar de krav som Lapporörelsen ställde som anti-demokratiska, i och med att man ville exkludera vissa organisationer från den politiska sfären, så kan man förvisso lösa problemet genom att utdefiniera det från den civila samhällsdiskussionen och hänvisa till att det är ett problem av ett helt annat slag.

Statens relation till Lapporörelsen

Vi uppehåller oss vid Lapporörelsen en stund till för att diskutera gränserna för det civila samhällets idéer och aktiviteter.

Inom Lapporörelsen fanns olika uppfattningar om vilka medel som kunde användas för att genomdriva målet med ett förbud mot all kommunistisk verksamhet. En del av rörelsen hävdade konsekvent att deras tolkning av samhällsmedlemmarnas verkliga vilja hade företräde framför gällande lag. Denna del drog sig inte för att använda våld för att stärka sina påtryckningar gentemot statsmakterna. Dessa våldshandlingar och vägran att följa gällande lag kan principiellt och i enlighet med en demokratisk regim mötas med tvång och våld från statens ordningsmakter. Påtryckningar i form av skrivelser, kontakter med regering, president och ledamöter i riksdagen var däremot medel som hela Lapporörelsen ställde sig bakom och är kanaler för inflytande som både demokratiteorier och teorier om civila samhället förutsätter används.

I Finland fanns en stark uppslutning kring Lapporörelsens krav på förbud mot kommunistisk verksamhet både inom staten och i samhället i övrigt. Uppslutningen var så stark att man inom staten hade överseende med många av de politiska våldsdåden, eftersom man hade förståelse för rörelsens frustration över den tröghet som den demokratiska beslutsprocessen medförde, speciellt när det gällde ändringar av grundlagsskyddade rättigheter. Vid flera tillfällen invändde inte heller grupper inom statsmakterna lagändringar utan bröt först mot lagarna och legaliserade sina åtgärder i efterhand. 1930 förbjöds all form av politisk verksamhet för kommunister eller för de som betraktades som kommunister. Efter förbudet ställde Lapporörelsen nya krav. Efterhand som de blev tydligare i sin kritik mot parlamentarism, partisystem och delar av rörelsen fick tydligare fascistiska drag avtog det breda stödet. När rörelsen gick till väpnat angrepp mot ett socialdemokratiskt möte 1932 och vägrade lägga ner vapen innan vissa krav blev tillgodosedda av president och regering så utnyttjades undantagslag för att få slut på upproret. Antagandet av denna skyddslag/undantagslag var till stor del ett resultat av Lapporörelsens egna påtryckningar 1930. Tanken var då att denna undantagslag skulle kunna användas mot kommunister.

Man kan tolka Lapporörelsens verksamhet som befrämjande av demokratisk stabilitet. Rörelsen omformulerade tillsammans med delar av staten de demokratiska normerna när den förespråkade en avgränsning av vilka i samhället som skulle omfattas av de politiska fri- och rättigheterna, bl a presidenten (Re-lander) menade att lagens bokstav och anda hade förenats när den kommunistiska verksamheten förbjöds. Man hade minskat den motsättning mellan demokrati och nationell identitet som vuxit sig allt starkare efter självständigheten. Men Lapporörelsen som del av det civila samhället kan knappast sägas ha befrämjat demokrati i den betydelse som vi menar när vi talar om utveckling och fördjupning av demokrati. Däremot så ökade legitimiteten för det politiska styrelseskicket när statsmakterna visade sig ha förmåga att lösa problemet med den kommunistiska verksamheten genom att förbjuda den.

4. Vilken roll bör staten ha i relation till det civila samhället?

Berättelsen om Lapporörelsen är även användbar för att den visar på en komplexitet av problem och dilemman för nya demokratier. Och om vi fortsätter med diskussionen om gränser för det civila samhället så ställer vi oss frågan vilken roll bör staten ha i relationen till det civila samhället?

Staten betraktas ofta som den delen av samhället som är oundviklig för att skapa och upprätthålla ordning både inom landet och i relation till andra stater och den tillskrivs egenskaper som reglerande, kontrollerande, skatteinkrävande, en tvingande makt etc. Det civila samhället skildras däremot med positiva förtecken som vi även såg tidigare: befrämjar frihet, tolerans, pluralism, inkluderar alla samhällsmedlemmar oavsett intressen och position i samhället etc (jfr White 1994).

Statens roll som beskyddare av rättsprinciperna för att på så vis garantera de politiska fri- och rättigheterna som möjliggör det civila samhällets existens är knappast någon kontroversiell uppgift när vi diskuterar demokratier. När Walzer diskuterar statens roll så menar han att eftersom ett fritt civilt samhälle precis som den ekonomiska sfären skapar ojämlika maktrelationer så bör staten även tvinga organisationerna att se till det allmännas bästa. Detta gör staten genom att underlätta för ”önskvärda organisationer och aktiviteter” (Walzer 1995:26).

Tyvärr så verkar inte de studier som har fokuserat hur *olika* aktörer och institutioner inom staten påverkar beslutsprocessen, bidra till diskussionen om relationen mellan det civila samhället och staten. De senaste årens studier om staten internt har visat hur skilda aktörer och institutioner i staten agerar i samverkan med aktörer i samhället i övrigt (se t ex Micheletti 1994; Petersson m fl 1996; Smith 1993). Forskningen om internationaliseringen har dessutom visat hur tjänstemän inom staten har utvecklat direkta relationer till intresseorganisationer och tjänstemän i andra stater eller inom överstatliga organ (Jönsson 1997; Jerneck 1994).

I min studie av Lapporörelsen visades hur en del aktörer inom staten utvecklade goda relationer till Lapporörelsen, de samarbetade helt enkelt för att nå ett gemensamt mål. Här stärkte det civila samhället delar av staten på samma sätt som flera aktörer inom staten stärkte Lapporörelsen – ett ömsesidigt givande och tagande.

Det var också tydligt hur några aktörer – både partigrupper och enskilda personer – inom staten och organiserade grupper i samhället inte hade samma möjligheter att utöva inflytande över beslutsprocesserna. En förklaring är dominerande gemensamma idéprojekt (jfr Jessop 1990 kap. 9). Även när dessa inte var förenliga med författning eller den demokratiska normen så kunde de genomdrivas med knapp en majoritet, vid osäkerhet om kraven skulle vara möjliga att få igenom så användes politiskt våld för att skapa en oro i samhället, vilket bidrog till att även tveksamma gav sitt stöd (såsom det svenska folkpartiet).

Exemplet visar att Walzers idé om att staten bör stödja och uppmuntra önskvärda organisationer och aktiviteter har empirisk förankring genom att de in-

tressegrupper i samhället som överensstämmer med starka värden och idéer som finns inom staten har goda förutsättningar för att nå framgångar. Dessa värden behöver dock inte vara demokratibefrämjande.¹³ Jessop (1990) har diskuterat detta som strukturell selektivitet.

Frågan är hur man normativt behandlar denna selektivitet. En kritisk röst (Nardin 1995) mot Walzer menar att om vi ser det som en uppgift som staten bör ha hamnar vi åter i dilemman om vem som avgör vad som är det goda samhället och därmed vilka värden och organisationer som staten skall stödja. Udden tas då från den grundläggande idén om det autonoma civila samhället.¹⁴

5. Bristen på maktperspektiv i teorier om det civila samhället

Synen på statens roll som att enbart upprätthålla rättsstaten och de grundlagsfästade fri- och rättigheterna är problematisk och ett utslag av den övergripande bristen på maktperspektiv i diskussionen om det civila samhället. Det råder även en sammanblandning av en normativ syn på relationen mellan staten och det civila samhället med hur denna relation fungerar i konkreta situationer. Om vi analyserar det civila samhällets konkreta utformning och roll så kan vi inte förbise maktrelationerna mellan stat och det civila samhället. Politik består av konkurrens och samverkan för att nå inflytande i att driva igenom sina visioner om hur det goda samhället skapas. I en demokrati väljer vi representanter utifrån om vi stöder deras visioner och har tilltro till deras förmåga att genomföra dessa. Staten utvecklar tillsammans med övriga samhället institutioner som leder till att vissa värden och vissa intresseorganisationer har lättare att få inflytande över politiken, medan andra intressen vid bestämda tillfällen har svårt att få gehör för sina synpunkter. Detta har studerats och konstaterats i mängder av studier (se t ex Bachrach & Baratz 1962). Sedan Dahls diskussion om pluralistiskt inflytande på 1950-60 talet har metoderna för maktstudium utvecklats.

Det är förvånande att så lite av dessa studier ger genomslag i dagens diskussion om det civila samhällets relation till demokrati. Hela korporatismdebatten; diskussionen om skilda maktmekanismer; problem med exkludering; utvecklandet av maktnätverk är frågor som behandlas mycket ytligt av många forskare som studerar det civila samhället.

Något som speciellt förvånar är att distinktionen mellan deltagande och inflytande inte problematiseras. När vi talar om att det civila samhället är öppet och inkluderar människor med skilda intressen, så måste vi naturligtvis också studera vilket inflytande skilda grupper har i realiteten, både inom organisationerna och i relation till politikens utformning.¹⁵ Skiljelinjen mellan deltagande och inflytande har under flera decennier varit ett centralt tema inom feminismen och i studier av intresseorganisationers relation till staten. Det är stor skillnad mellan att slå fast att vi vill att det civila samhället skall vara inkluderande och även har stora potentialer att vara det, till att sedan mena att eftersom det civila samhället är inkluderande och bidrar till ökad tolerans så är det också demokratibefrämjande. Forskningen om det civila samhället har mycket att vinna på att ånyo föra in ett nyanserat maktperspektiv.

Ett kännetecknande drag i beskrivningar av det civila samhället är solidaritet med den organisation som man tillhör. Detta visar även på ett annat problem – de gemenskapsfrämjande organisationerna exkluderar de med andra intressen. Vi måste då som forskare även studera på vilka grunder exkludering sker. Det civila samhället kan med andra ord stärka ett utanförskap.

Det maktperspektiv som idag dominerar inom forskningen om det civila samhället upprätthåller dikotomin mellan stat och civilt samhälle som om det vore ett noll-summespel – det som det civila samhället vinner förlorar staten. Denna syn är annars något som de flesta av forskarna explicit tar avstånd ifrån.

Avslutning

Jag vill avsluta med några övergripande påståenden:

- Ingen demokrati utan formell och utnyttjad organisationsfrihet och andra fri- och rättigheter som möjliggör opposition och alternativa lösningar till de som presenteras av maktinnehavarna.
- Ett levande civilt samhälle är i sig ingen garanti för att demokratiska värden såsom trygghet, jämlikhet, rättvisa, frihet och tolerans befrämjas.
- Ett aktivt civilt samhälle visar på stort deltagande men är inte någon garanti för ett breddat, pluralistiskt inflytande vare sig inom organisationerna eller i relation till den offentliga politikens utformning.

Den pessimism som genomsyrat denna granskning av diskussioner om det civila samhällets relation till demokrati är tyvärr inte ett utslag av symposiets tema utan grundar sig på ständiga rapporter om hur rörelser bildas och senare institutionaliseras, rörelser som bl a drivs av målsättningen att exkludera de som inte anses tillhöra den aktuella gemenskapen.

Framstegspartiet med sin vision om ett norskt Norge fick nästan 15% av väljarnas stöd, invandrade samhällsmedlemmar är välkomna i gemenskapen – om de blir norska. Le Pen i Frankrike och Jörg Haider i Österrike når även de stora väljarframgångar. De tillhör inte längre det civila samhället, men de är resultat av det civila samhällets förändringspotential och förmåga att omformulera demokratinormer.

I många av de nya demokratierna är delar av det civila samhället direkt demokratihämmande. Den gamla ryska nomenklaturen har också haft lätt att anta civila former för sin maktutövning.

Noter

1. Pontus Fahlbäck 1850-1923.
2. I den svenska debatten är det främst Arvidsson & Berntsson (1994) och Zetterberg (1995) som under det senaste decenniet förespråkade utvidgat ansvar och engagemang inom den civila sfären och minskad statlig organisering och styrning av områden som omsorgen.
3. Detta är en av de centrala aspekterna inom diskursen om civila samhället, se bl a Keane (1988); Diamond (1994/1996); Walzer (1995); Cohen & Arato (1995).
4. Begreppet det civila samhället menar många fick en renässans just i och med att det visade sig att frivilligt organiserade pro-demokratiska krafter spelade en stor roll vid demokratiseringen i östra Europa, se t ex Walzer (1995); Linz & Stepan (1996).
5. Se några av alla de idéhistoriska genomgångarna av begreppet t ex Cohen & Arato (1995); Keane (1988). För en kritik av gängse idéhistoriska genomgångar se Dahlkvist (1995) som menar att det inte finns någon förankring i den liberala idétraditionen för en separation mellan stat och civilt samhälle.
6. Jfr även Cohen & Arato 1995 kap. 8 där de i abstrakta termer diskuterar demokrati utifrån skilda logiker inom sfärerna ekonomi, stat och civilt samhälle.
7. Den skildrade utvecklingen (från länder i Latinamerika och i södra Europa) i denna litteratur är att demokratisering föregås av en liberalisering, vilken är ett resultat av motsättningar inom styrelsen och av en ökad misstro mot den sittande styrelsen och regimen. Genom liberaliseringen möjliggörs organisering av oppositionen och även förhandlingar mellan de reformvänliga i styrelsen och oppositionsgrupperna (betecknas som "transformationsprocess" av Huntington 1991:124-142, jfr O'Donnell & Schmitter 1986), jfr även Whitehead (1997:103)
8. Jfr Fines kritik (1997)
9. En av de problematiska kriterierna för bestämningen av det civila samhället är att det inte omfattar organisationer som gör anspråk på maktövertagande, för att denna avgränsning

skall gälla så måste det betyda att organisationen vid bestämningstillfället inte är ett t ex parti. Ursprunget till partierna är emellertid ofta organisationer i det civila samhället såsom t ex Solidaritet, detta gäller tyvärr även anti-demokratiska organisationer.

10. Även denna granskning av det civila samhällsdiskussionen drabbas av den kontextlöshet som jag kritiserar eftersom jag översiktligt sveper över många skilda sätt att använda begreppet på.

11. Se även diskussion av Skapska (1997) om det växande avståndet mellan det statiskt teoretiska begreppet kontra reell utveckling av det civila samhället.

12. Denna redogörelse av Laporörelsen är baserad på min tidigare studie (Stubbergaard 1996 kap. 6-7).

13. Detta är även Nardins poäng i kritiken mot Walzers tanke, kritiken är i synnerhet relevant om det civila samhället diskuteras med hänvisning till de nya demokratierna i östra Europa, där det civila samhället skapade ett handlingsutrymme trots en stat med totalitära ambitioner.

14. White (1994:380) menar att vi måste undvika moraliska konnotationer i konkreta studier för att kunna studera skilda organisationers betydelse för demokrati, medan andra menar att vi behöver utarbeta moraliska principer för att kunna diskutera och relatera det civila samhällets roll (exv. Cohen & Arato 1995).

15. Selle & Strømsnes (1997), för en intressant diskussion om nya organisationer (med miljörelsen som exempel) förhållande mellan intern och extern demokrati.

Litteratur

- Arvidsson, H, Berntson, L, & Dencik, L, 1994. *Modernisering och välfärd. Om stat, individ och civilt samhälle i Sverige*. Stockholm: City University Press.
- Beetham, D, & Boyle, K, 1997. *80 frågor och svar om demokrati*. Stockholm: SNS Förlag.
- Biorcio, R, & Mannheimer, Relations between Citizens and Political Parties, s 206 – 226 i Klingemann, H-D & Fuchs, D (red.) 1995. *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.

- Cohen, J L & Arato, A, 1995. *Det civila samhället & Den politiska teorin*. Göteborg: Daidalos.
- Dahlkvist, M, 1995. Det civila samhället i samhällsteori och samhällsdebatt. En kritisk analys, s 153–230 i Trägårdh (red.) 1995. *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag
- Diamond, L, 1994/1996. Rethinking Civil Society. Toward Democratic Consolidation, s 207–216 i Brown, B & Macridis, R, C (red.) 1996. *Comparative Politics, Notes and Readings*. California och London: Wadsworth Publishing Company.
- Fine, R, 1997, Civil Society Theory, Enlightenment and Critique, s 7-28 i *Democratization* Vol. 4 No 1.
- Huntington, S P, 1991. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman och London: University of Oklahoma Press.
- Ignazi, P, 1997. New Challenges: Post-Materialism and the Extreme Right, s 300-319 i Rhodes, M, Heywood, P, och Wright, V (red.) 1997. *Developments in West European Politics*. London: Macmillan Press Ltd.
- Jerneck, M, 1994. Demokrati och internationalisering, s 215–253 i Sannerstedt, A & Jerneck, M (red.) 1994. *Den moderna demokratis problem*. Lund: Studentlitteratur.
- Jessop, B, 1990. *State Theory. Putting Capitalist States in their Place*. Cambridge: Polity Press.
- Jönsson, C, 1997. Internationell och internationaliserad förvaltning, s 193–215 i Rothstein, B (red.) 1997. *Politik som organisation. Förvaltningspolitikens grundproblem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Keane, J (red.) 1988. *Civil Society and the State*. London och New York: Verso.
- Linz, J J, & Stepan, A, 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore och London: The Johns Hopkins University Press.
- Listhaug, O, 1995. The Dynamics of Trust in Politicians, s 261-297 i Klingemann, H-D & Fuchs, D (red.) 1995. *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Nardin, T, 1995. Private and Public Roles in Civil Society, s 29 – 34 i Walzer, M (red.) *Toward Global Civil Society*. Oxford: Bergahn Books.
- O' Donnell, G & Schmitter, P C, 1986. *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore och London: The Johns Hopkins University Press.
- Petersson, O, Hermansson, J, Micheletti & Westholm, A, 1996. *Demokrati och ledarskap*. Demokratirådets rapport 1996. Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, O, Hermansson, J, Micheletti & Westholm, A, 1997. *Demokrati över gränser*. Demokratirådets rapport 1997. Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, R, D, 1996. *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rhodes, M, Heywood, V & Wright, V, 1997. Towards a New Europe? s 1-15 i Rhodes, M, Heywood, P, och Wright, V (red.) 1997. *Developments in West European Politics*. London: Macmillan Press Ltd.
- Sassoon Showstack, A, 1997. Gender, Gramsci and the Debate about Civil Society, s 165 – 192 i Christensen, A-D, Ravn & A-B, Rittenhofer, I, (red.) 1997. *Det kønnede samfund*. Aalborg: Aalborg universitetsforlag.
- Selle, P & Strømsnes, 1977. Medlemskap og demokrati: Må vi ta passivt medlemskap på allvor? s 31-47 i *Politica* årg. 29 Nr 1.
- Skapska, G, 1997. Learning to be a Citizen: Cognitive and Ethical Aspect of Post-Communist Society Transformation, s 145–160 i *Democratization* Vol 4 No 1.
- Smith, M J, 1993. *Pressure, Power & Policy*. London: Wheatsheaf.
- Stubbergaard, Y, 1996. *Stat, kris och demokrati*. Lund: Arkiv.
- Walzer, M, 1995. The Concept of Civil Society s 7-27 i Walzer, M (red.) *Toward a Global Civil Society*. Oxford: Bergahn Books.
- White, G, 1994. Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analytical Ground, s 375-390 i *Democratization* Vol 1 Nr 3.
- Whitehead, L, 1997. Bowling in the Bronx: The Uncivil Interstices between Civil and Political society, s 94-114 i *Democratization* Vol 4 Nr 1.
- Zetterberg, H, L, 1995. Civila samhället, demokrati och välfärdsstaten. s 62-93 i Trägårdh, L (red.) 1995. *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.